

ҚОНУН БЎЙИЧА ВОРИСЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ НИЗОЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

Искандаров Бегзоджон Махмудович

Судьялар олий мактаби тингловчиси

АННОТАЦИЯ

Амалдаги қонунчилик фуқаролик-ҳуқуқий муносабат, шу жумладан ворислик соҳасидаги муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишининг турли усулларини белгилайди. Ворислик ҳуқуқий муносабатларида сезиларли ролни суд бажаради ва бунда суд ворислик ҳуқуқий муносабатлари иштирокчиларининг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминлайди. Бироқ ворислик ҳуқуқи институтининг барқарорлигига қарамасдан, амалиётда суд томонидан кўриб чиқилиши лозим бўлган мерос ва бошқа масалалар бўйича турли низолар юзага келади. Турли меросхўрлар ўртасидаги низолар билан боғлиқ аксарият ворислик ҳуқуқий муносабатлар соҳасидаги ишлар даъво характерида эга бўлади.

Калим сўзлар: ворислик, мерос, фуқаролик ҳуқуқи, мерос гувоҳномаси, низо, суд процесси, тарафлар.

ABSTRACT

Current legislation defines various ways of protecting the rights and legal interests of the participants in the civil-legal relationship, including the relationship in the field of succession. The court plays a significant role in succession legal relations, and it ensures the protection of violated or disputed rights and legal interests of the participants of succession legal relations. However, despite the stability of the institution of succession law, in practice, various disputes arise regarding inheritance and other issues that must be considered by the court. Most cases related to disputes between different heirs in the field of legal relations of succession will have the character of a lawsuit.

Key words: *succession, inheritance, civil law, inheritance certificate, dispute, court proceedings, parties.*

КИРИШ

Амалиётда ворислик ҳуқуқи субъектлари ўртасида ўзаро ҳуқуқи ва мажбуриятларнинг ҳажми ва мазмуни масалаларида турли ихтилофлар вужудга келади. Хусусан, мерос олиш талабини билдираётган шахслар улар ўртасида мерос мол-мулкани бўлиниши, меросхўрлар доирасини шакллантирилиши (нолойиқ деб топиш, шахснинг меросхўрлар таркибига киритилмаслиги ва

бошқалар) хусусида келиша олмасликлари, шунингдек, меросхўрлар васиятнома бўйича, мерос бошқарувчисининг номзоди ёки унинг тайинланиши юзасидан низолашишлари, нотариус васиятномани тасдиқлашдан ёки мерос гувоҳномаси беришдан, меросни қабул қилиш муддатини тиклашдан воз кечиши мумкин. Мазкур ҳолатларда юзага келган ихтилофлар ва қарама-қаршилиқлар эса айна пайтда нотариал юрисдикция¹ соҳасига тааллуқли бўлмайди, чунки нотариуслар ва бошқа шахслар нотариал ҳаракатларни ҳуқуқий муносабат иштирокчилар ўртасида моддий низо мавжуд бўлмаганида амалга ошириш ваколати эга бўладилар. Бундай низо мавжуд бўлгани нотариус талаб этилган нотариал ҳаракатларни амалга оширишга ҳақли бўлмайди, манфаатдор шахслар ўзларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун тегишли даъво билан судга мурожаат қилиши талаб этилади. Қолаверса, ворисликда бир қатор низосиз фактларни, шунингдек қонун фақат суд тартибида белгиланишни назарда тутган муҳим ҳолатларни (масалан, фуқаронинг вафот этиш фактини белгилаш, қариндошлик даражасини аниқлаш ёки вафот этган деб эълон қилиш) аниқлаш зарурати юзага келиши мумкин².

Бу ҳолатда Т.Саломатованинг нуқтаи назари ўзига хос қизиқиш уйғотади. Унинг фикрига кўра, “ворислик даъвоси” деганда мерос таркибига кирадиган ҳуқуқлар ва ашёлар тўғрисидаги низолардан келиб чиқадиган ва хато ёки бошқа сабабларга кўра ўзини меросхўр деб ҳисоблаган шахсга мол-мулк мерос тартибида ўтиши билан боғлиқ фактларга асосан меросхўрнинг белгиланган процессуал тартибда судга кўриб чиқиш ва ҳал этиш учун тақдим этилган талаби тушунилади. Мазкур таърифга асосан муаллиф ушбу турдаги даъволарни тўртта мустақил гуруҳга ажратишни таклиф қилади:

- қонун бўйича меросхўрлар ўртасидаги низолар: меросхўр деб эътироф этиш тўғрисидаги, мол-мулкни бўлиш тўғрисидаги, улуш ажратиш тўғрисидаги, ворислик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги, меросни қабул қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги ва бошқа низолар;

- қонун бўйича ва васиятнома бўйича меросхўрлар ўртасида васиятномани тўлиқ ёки қисман ҳақиқий эмас деб топиш ҳақидаги низолар;

- васиятнома бўйича ёки турли васиятномалар бўйича меросхўрлар ўртасидаги низолар;

- меросхўрлар ва давлат ўртасидаги низолар. Давлат ҳам ўз навбатида, меросхўр бўлиши мумкинлигини қайд этган ҳолда, Т.Саломатова ушбу

¹ Алешина Т.Е. Нотариальная форма реализации права: Теоретико-правовое исследование: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Саратов: 2001. – 4 с.

² Гушин В.В., Дмитриев Ю.А. Наследственное право и процесс: учебник для высших учебных заведений. – М, 2004. – С. 211; Павлова О.А. Наследственные дела или споры? (Что разрешают суды общей юрисдикции?) // Наследственное право. – 2006. – № 2.

низоларни алоҳида гуруҳга ажратишни таклиф этади ва ўз фикрининг асоси сифатида давлат иштирокидаги ишларни судда кўриб чиқиш ва ҳал қилишга хос бўлган процессуал хусусиятлар мавжудлигини келтиради³.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Фуқаролик судларида мерос билан боғлиқ кўп турдаги фуқаролик ишлари кўрилади. Уларни даъво тартибида кўриладиган ишлар, алоҳида тартибда кўриладиган ишлар ва шикоят тартибида кўриладиган ишлар сифатида классификация қилиш мумкин⁴.

Низо тартибида кўриладиган ишларни субъектлари таркибига кўра қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

- Қонун бўйича ворислар ўртасида(мерос мулкни бўлиш хусусидаги, меросга бўлган ҳуқуқни тан олиш тўғрисидаги, мерос ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги, меросдан улуш ажратиш тўғрисидаги);

- Қонун бўйича ворислар ва васиятнома бўйича ворислар ўртасида(васиятномани ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида, меросдан мажбурий улуш ажратиш тўғрисидаги низолар);

- Васиятнома бўйича ворислар ўртасида ёки турли васиятнома бўйича ворислар ўртасида(хусусан, кейинроқ тузилган васиятномани ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида, васиятнома бўйича меросхўрни нолайиқ деб топиш тўғрисида, мерос мулкни бўлиш тўғрисида);

- Қонун бўйича ворислар ва бошқа шахслар ўртасида (мерос қолдирувчининг кредиторларининг талаблари бўйича, мерос мол-мулкни бировнинг қонунсиз эгалигидан талаб қилиб олиш тўғрисида, васиятнома бўйича мажбуриятни бажариш тўғрисида, меросдан воз кечишни бажариш тўғрисида)⁵.

Судларда кўриладиган меросга оид ҳуқуқий муносабатларни Янева Р.Р. меросга оид даъволарнинг характеридан келиб чиққан ҳолда, уларни икки гуруҳга ажратишни таклиф этади:

- Меросга оид даъволар, яъни мазмунида даъвогар ўзининг меросга бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилишни сўраётган талаблар;

³ Саломатова Т. Виды исков о наследстве // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 22–23.

⁴ Р. Ю. Закиров, Я. С. Гришина, М. М. Махмутова. Наследственное право. – М.: Юристъ, 2005. 303-стр.

⁵ Опыхтина Е.Г., Макарова О.Г., Буднева О.Г. Процессуальные особенности рассмотрения и разрешения отдельных категорий гражданских дел. Учебно-практическое пособие. Казань – 2007. 63-стр.

- Мерос қолдирувчининг мажбуриятларидан келиб чиқадиган, даъвогарнинг мерос ҳуқуқларини тиклашга қаратилмаган даъволар бўлиб, мероснинг очилиш факти уларнинг даъволарига асос бўлиб хизмат қилади⁶.

Ушбу классификацияларни ҳар бирининг мезонига кўра турлари тўлиқ қамраб олинганлигини эътироф этган ҳолда, судларда кўриладиган меросга оид ишларнинг мазмуни бўйича даъво тартибида кўриладиган ишлар, алоҳида тартибда кўриладиган ишлар ва шикоят тартибида кўриладиган ишлар сифатидаги классификациясини назарий ва амалий жиҳатдан тўғри ва ишларни ўзига хос жиҳатларини ёритишда самарали бўлган таснифлаш деб ҳисоблаш мумкин.

Лекин шу билан бирга, бу классификацияни кўп миқдорда умумлаштириб юборилганлигини ҳам тан олиш лозим, чунки меросга оид ишларнинг асосий қисмини ташкил этувчи даъво тартибидаги ишларнинг ўзи кейинги навбатда бошқа мезонлар асосида яна классификация қилиниши мумкин.

Бу муаммони меросга оид ишларни субъектлари таркибига кўра классификация қилган муаллифлар таклифида самарали тарзда ҳал қилинганлигини кўришимиз мумкин.

Янева Р.Р.нинг таснифи эса, фақат даъво тартибида кўриладиган меросга оид ишларни классификация қилганлигини инобатга олиб баҳоланадиган бўлса, айтиш мумкинки, бу тасниф ҳам муайян даражада меросга оид низоларни ўзига хос хусусиятларини ёритишда муҳим аҳамият касб этиши мумкин.

Юқоридаги классификациядаги низоларни алоҳида ва амалиётда муҳим аҳамият касб этаётган меросга оид ишлар нуктаи назаридан ёритиб бериш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2011 йил 20 июлдаги “Судлар томонидан мерос ҳуқуқига оид қонунчиликнинг қўлланилиши тўғрисида”ги 5-сон қарорининг 20-бандида тушунтирилишича, Фуқаролик кодекси 1150-моддасига мувофиқ, меросхўрлар ўртасида меросни тақсимлаш, ундан улуш ажратиш тўғрисида келишувга эришилмаган тақдирда, тақсимот улардан исталган бирининг талаби бўйича суд тартибида амалга оширилади.

Лекин ворислик ҳуқуқий муносабатлари соҳасида вужудга келадиган низолар сонининг кўп бўлишига қарамасдан, ҳуқуқ тўғрисидаги низонинг

⁶ Янева Р. Р. Особенности рассмотрения судами дел, связанных с наследованием. Автореферат. Москва – 2009. 11-стр.

мавжудлиги билан боғлиқ бўлмаган, бироқ судда ҳал этилиши талаб этиладиган вазиятлар кўплаб учраб туради.

Қоидага кўра меросни қабул қилишнинг икки усул мавжуд:

1) мерос очилган жойдаги нотариусга меросни қабул қилиш ёки мерос ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳномани бериш тўғрисидаги аризани топшириш;

2) меросни амалда эгаллаганликдан гувоҳлик берувчи ҳаракатларни амалга ошириш. Қонунчиликда бундай ҳаракатларнинг рўйхати келтирилган. Хусусан, меросхўр меросни қабул қилган ҳисобланади, агар:

- мерос мол-мулки эгаллиги ёки бошқарувига киришса;

- мерос мол-мулкани сақлаш, унинг учинчи шахслар тажовузи ёки давволаридан ҳимоя қилиш чораларини кўрса;

- мерос мол-мулкани сақлаб туриш бўйича харажатларини ўз ҳисобидан амалга оширса;

- мерос қолдирувчининг қарзларини ўз ҳисобидан тўласа ёки мерос қолдирувчи учинчи шахсдан олиши керак бўлган пул суммаларини олса.

Кўриниб турибдики, бу ҳолатда меросхўрнинг амалда мерос қабул қилинганлигидан гувоҳлик берувчи, кенг тарқалган айрим ҳаракатлар санаб ўтилган, холос. Зеро, меросхўрнинг амалда меросни қабул қилганлигидан гувоҳлик берувчи ҳаракатларининг тўлиқ рўйхатини келтириш имкони мавжуд эмас. Нотариал амалиётда меросхўрнинг мол-мулкка эгалик қилишга ёки фойдаланишга ўз вақтида киришганлиги турли йўللар билан исботланади.

Шу ўринда эътироф этиш лозимки, амалдаги ФКда меросни қабул қилишга оид алоҳида нормалар мавжуд эмас. Бу ўз навбатида, мазкур соҳадаги ҳуқуқий бўшлиқни, ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги муаммоларни вужудга келтиради. Айниқса, мерос мол-мулкани сақланиши, меросхўрлар томонидан уни ўзлаштириб юборилиши ёки учинчи шахслар томонидан талон-тарож қилинишига олиб келади. Мазкур муаммоларни бартараф этиш мақсадида ФКга мерос мол-мулкани қабул қилиб олишга оид қоидаларни киритиш лозим бўлади. Бундай қоидалар Германия, Россия, Қозоғистон каби давлатлар қонунчилигида мавжуд. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги Ф–5464-сонли Фармойиши билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш Концепцияси 1-бўлим 1-бандида Фуқаролик қонунчилигини унификация қилиш ва тизимлаштириш мақсадида уни инвентаризациядан ўтказиш, шунингдек халқаро стандартлар талабларига ва энг яхши хорижий амалиётларга мувофиқлаштириш назарда тутилган.

Агар меросхўрнинг аризаси нотариусга бошқа шахс томонидан тақдим этилган ёки почта орқали юборилган бўлса, аризадаги меросхўрнинг имзоси нотариус ёки мазкур нотариал ҳаракатни амалга ошириш ваколатига эга бўлган мансабдор шахс томонидан тасдиқланган бўлиши лозим.

Меросни вакил орқали ҳам қабул қилиб олишга йўл қўйилади.

Меросни қабул қилиб олиш тўғрисида ариза берган шахс меросни қабул қилиб олиш учун белгиланган муддат ичида уни бекор қилиши мумкин.

Агар бошқа ҳолат исботланган бўлмаса, меросхўрнинг меросни амалда қабул қилиб олганлигидан гувоҳлик берувчи ҳаракатларни, хусусан қуйидагиларни амалга оширганлиги унинг меросни қабул қилиб олганлиги деб тан олинади:

мерос мол-мулкка ёки унинг бир қисмига эгалик қилиш ёки уни бошқаришга киришганлик;

мерос қолдирувчига тегишли бўлган уй-жойда у вафот этган вақтда яшаган ва унинг вафотидан кейин яшашни давом эттираётганлик.

Меросхўр томонидан мероснинг бир қисмини қабул қилиб олинishi унга тегишли барча меросни қабул қилиб олганлигини англатади.

Меросни бир ёки бир нечта меросхўрлар томонидан қабул қилиб олинishi меросни қолган меросхўрлар томонидан қабул қилиб олинганлигини англатмайди.

Меросни шартлар билан қабул қилиб олишга йўл қўйилмайди.

Мерос қолдирувчи бир вақтнинг ўзида бир нечта асослар бўйича (васият бўйича, қонун бўйича ёки мерос трансмиссияси тартибида) ворисликка чақирилганида, унга мазкур асосларнинг бири, бир нечтаси ёки барчаси бўйича тегиши керак бўлган меросни қабул қилиб олиши мумкин.

Қабул қилиб олинган мерос меросхўрга мерос қолдирувчининг мерос мол-мулкига бўлган ҳуқуқлари давлат рўйхатидан ўтказилиши талаб этиладиган ҳолларда унинг давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан қатъий назар мерос очилганидан кейин тегишли ҳисобланади.

Назаримизда, ушбу моддага меросхўрнинг мол-мулкка бўлган мулк ҳуқуқи ёки мерос таркибига кирувчи мулк ҳуқуқ ва мажбуриятларни олувчи бўлиш ҳуқуқини тартибга солувчи қисмни киритиш таклиф этилмоқда.

Мазкур ҳуқуқни амалга ошириш учун меросхўр ўз иродасини билдириши, яъни меросни қабул қилиб олиши (ёки ундан воз кечиши) мажбур, шу сабабли у ҳуқуқий оқибатларни вужудга келтиришга қаратилган муайян ҳаракатларни (меросни қабул қилиб олиш шаклида) амалга ошириши лозим.

Шу муносабат билан, меросни қабул қилиб олишни таъминлаш мақсадида ушбу бобга меросни қабул қилиб олиш тушунчаси, унинг тартиби, усуллари ва муддатлари, шунингдек белгиланган муддатларда ёки улар тугагандан сўнг меросни қабул қилиб олиш масаласини ҳал қилишда зарур бўлмиш меросни амалий қабул қилиб олиш тушунчасини очиб бериш билан боғлиқ қоидаларни киритиш таклиф этилади.

Мазкур механизм Россия Федерацияси, Қозоғистон Республикаси, Белоруссия ва Украинанинг Фуқаролик кодексларида мавжуд. Масалан, РФ ГКнинг 64-боби “Меросни эгаллаш” деб номланади ва унинг дастлабки моддалари айнан меросни қабул қилиш (1152-модда), меросни қабул қилиш усуллари (1153-модда), меросни қабул қилиш муддатига (1154-модда) бағишланган.

Қонунда меросни қабул қилиб олиш усулларинининг мавжуд эмаслиги, ўзига тегишли мерос улушини қабул қилиб олмайдиган ва ундан воз кечмайдиган, номаълум вақт ўтгандан сўнг меросга бўлган ҳуқуқини талаб қиладиган виждонсиз меросхўрларга имкон яратади. Натижада, мероснинг маълум бир улуши очик ва ҳал этилмасдан қолиб кетади. Бу эса, меросни амалда қабул қилиб олган, ундан фойдаланаётган, мерос мол-мулкига ҳаражатлар қиляётган (сақлаш, таъмирлаш ва бошқалар) виждонли меросхўрларга зарар етказиши.

Шунга кўра, меросни қабул қилиб олиш икки йўл билан амалга оширилиши керак:

расмий, яъни меросхўр томонидан меросни қабул қилиб олиш ҳақида берилган ёзма аризасига мувофиқ;

норасмий, яъни меросхўр томонидан меросни қабул қилиб олиш истагини ифодаловчи асосли ҳаракатларнинг амалга оширилиши.

Меросни амалий қабул қилиб олишнинг усуллари белгиланган.

Меросхўрлар меросни қабул қилиб олиш тўғрисида ариза топширгандан сўнг, уларга кейинчалик уни бекор қилиш ва меросни белгиланган муддатда қабул қилиб олишни рад этиш имконияти берилади.

Процессуал ҳуқуқ фанида аризачи ўз манфаатларини, агар нотариал орган унга ворислик ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳномани беришни меросни қабул қабул қилиш фактини тасдиқловчи далиллар, гарчи улар тақдим этилган бўлсада, етарли эмаслиги сабабли рад этган бўлса қайси тартибда ҳимоя қилиши мумкинлиги тўғрисида узоқ вақтлардан буён баҳс давом этади.

Шу сабабли Д.М.Чечот аризачи судга нотариус ҳаракатлари устидан шикоят қилиб ёки мерос қабул қилинганлиги фактини белгилаш тўғрисидаги

ариза билан мурожаат қилиши мумкинлигини билдиради. Ҳимоя усулини танлаш ишнинг объектив ҳолатларидан келиб чиқиши лозим. Агар меросхўр нотариал органга меросни қабул қилиш тўғрисида тегишли ҳужжатларни тақдим этган бўлса, бироқ нотариус тақдим этилган ҳужжатларга ишонмаса ва ворислик ҳуқуқи тўғрисида гувоҳномани бермаса, меросхўр нотариус ҳаракатлари устидан шикоят қилиши мумкин бўлади. Агар меросхўр тегишли ҳужжатларни тақдим эта олмаса ва фақат гувоҳларни кўрсатмасини тақдим этса, у суддан меросни қабул қилиш фактини тасдиқлашни сўраши мумкин⁷.

Шунга ўхшаш нуқтаи назарни П.Ф.Елисейкин ҳам билдиради. Унинг назарича, суд томонидан аризада зарурий ҳужжатларнинг мавжудлиги аниқлангана, унинг меросни қабул қилиш фактини белгилаш ҳақидаги аризасини қабул қилиш рад этилиши лозим, чунки у даъволашилаётган фактни маъмурий (нотариал) тартибда белгилаш имкони эга ҳисобланади⁸.

Меросни қабул қилиш фактини белгилашга оид ишларни кўриш учун қуйидаги процессуал хусусиятлар ҳосдир. Меросни қабул қилиш фактини белгилаш тўғрисидаги ариза қуйидаги маълумотларни ифодалаши лозим:

- меросни амалда қабул қилиш ҳолати: айнан қайси мол-мулк, қайси пайтда ва қандай усулларда меросхўр томонидан қабул қилинган;

- даъволашилаётган фактни нотариал тартибда аниқлаш имконияти мавжуд эмаслигининг сабабалари – тегишли ёзма далилларнинг мавжуд эмаслиги;

- тегишли факт – ворислик ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳномани олишни белгилаш мақсадлари;

- аризани хулоса қисмида даъволашилаётган юридик факт, яъни айнан ким томонидан ва кимнинг вафотидан кейин мерос амалда қабул қилинганлиги аниқ шакллантирилиши лозим.

- тегишли ариза аризачининг яшаш жойи бўйича судга топширилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Алешина Т.Е. Нотариальная форма реализации права: Теоретико-правовое исследование: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Саратов: 2001. – 4 с.
2. Гушин В.В., Дмитриев Ю.А. Наследственное право и процесс: учебник для высших учебных заведений. – М., 2004. – С. 211;
3. Павлова О.А. Наследственные дела или споры? (Что разрешают суды общей юрисдикции?) // Наследственное право. – 2006. – № 2.

⁷Чечот Д.М. Неисковые производства. – М.: Юридическая литература, 2013. – С. 106.

⁸ Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. – М.:Юридическая литература, 2013. – С. 117.

4. Саломатова Т. Виды исков о наследстве // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 22–23.
5. Р. Ю. Закиров, Я. С. Гришина, М. М. Махмутова. Наследственное право. – М.: Юристъ, 2005. 303-стр.
6. Опыхтина Е.Г., Макарова О.Г., Буднева О.Г. Процессуальные особенности рассмотрения и разрешения отдельных категорий гражданских дел. Учебно-практическое пособие. Казань – 2007. 63-стр.
7. Янева Р. Р. Особенности рассмотрения судами дел, связанных с наследованием. Автореферат. Москва – 2009. 11-стр.
8. Ibrohimov, A. A. M. O. G. (2023). IJARA MUNOSABATLARIDA IJARA HAQINI TO'LASH BILAN BOG'LIQ MASALALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 607-612.
9. Чечот Д.М. Неисковые производства. – М.: Юридическая литература, 2013. – С. 106.
10. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. – М.:Юридическая литература, 2013. – С. 117.